

Nová krajinná památková zóna Žatecká chmelařská krajina

Lucie RADOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.56112/zpp.2022.2.10>

ABSTRAKT: *Žatecká chmelařská krajina byla v roce 2021 prohlášena krajinnou památkovou zónou. Jedná se tak zároveň o dosud jedinou krajinnou památkovou zónu v České republice, pro kterou je charakteristické převažující zemědělské využívání. Tento krajinný celek zaujímá území mezi obcemi Stekník, Zálužice a Trnovany (okr. Louny), které pro pěstování chmele disponuje unikátními přírodními podmínkami. Díky nim je zde kontinuita pěstování této plodiny prokázána od raného novověku. Součástí chráněného území je také zázemí historických vesnic, které umožnilo česaný chmel zpracovávat a skladovat do doby, než byl vykoupen a distribuován ke konečným zákazníkům. Článek přináší základní charakteristiku tohoto území a jeho sídel, jeho památkových hodnot a nastiňuje jeho historický vývoj, který byl významně poznamenán společenským vývojem ve druhé polovině 20. století.*

KLÍČOVÁ SLOVA: chmel; chmelnice; zemědělsky využívaná krajina; krajinná památková zóna; Národní indikativní seznam; světové dědictví

New landscape conservation zone “Žatec hop-growing landscape”

ABSTRACT: *The Žatec hop-growing landscape was declared a landscape conservation zone in 2021. It is also the only landscape conservation area in the Czech Republic characterized by predominantly agricultural use. This landscape unit occupies the area between the villages of Stekník, Zálužice, and Trnovany (Louny district), which has unique natural conditions for growing hops. Thanks to these conditions, the continuity of cultivation of this crop has been established since the early modern period. The protected area also includes the hinterland of the historic villages, which allowed the hops to be processed and stored until they were bought and distributed to the final customers. The article provides a basic description of the area and its settlements, its heritage values and outlines its historical development, which was significantly influenced by social developments in the second half of the 20th century.*

KEYWORDS: hops; hop-growing; agricultural landscape; landscape conservation zone; National Indicative List; World Heritage Site

Dne 24. srpna 2021 vstoupilo v platnost opatření obecné povahy č. 1/2021 o prohlášení části krajinného celku – území Žatecká chmelařská krajina – za památkovou zónu. Památkové ochrany se tím dostalo lokalitě zahrnující širší krajinné, zemědělské, produkční a přírodní zázemí historických vesnic Stekník a Trnovany (okr. Louny), jejichž podoba byla od středověku formována činnostmi souvisejícími s pěstováním a zpracováním chmele.

Pro proces prohlašování krajinných památkových zón je z legislativního hlediska zásadní § 6, odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, který konstatuje: „Území sídelního útvaru nebo jeho částí s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání s krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany.“ Naprostá většina krajinných památkových zón

(dále jen KPZ), prohlášených podle tohoto zákona, je typem komponované kulturní krajiny navržené a záměrně vytvořené člověkem.¹ Výjimku z tohoto segmentu představují krajinné památkové zóny prohlášené v souvislosti s nominací Hornického regionu Erzgebirge/Krušnohoří na Seznam světového dědictví.² Území těchto krajinných památkových zón byla od 12. století až téměř do současnosti formována hornickou činností, jejich součástí je proto vedle horních měst mimořádně velké množství nadzemních i podzemních hornických památek, často dochovaných ve formě terénních reliktů. Krajina žateckého chmele však není ukázkou žádného z výše uvedených typů krajinných památkových zón. Typologicky je možné ji zařadit mezi kontinuálně se vyvíjející krajiny formované zemědělskou činností,³ v tomto případě především chmelařstvím. Z toho vyplývají i základní rozdíly mezi KPZ Žatecká chmelařská krajina a ostatními našimi KPZ – zásahy do zdejší krajiny byly

■ Poznámky

1 Nejtypičtější ukázkou je Lednicko-valtický areál, jehož krajina „představuje výjimečný umělecký počín, kterým došlo k harmonickému propojení kulturních památek z různých období s domácími i exotickými přírodními prvky a tím vzniklo mimořádné dílo, jež je odrazem lidské tvořivosti“. Citace z odůvodnění OUV, Kritéria (i), dostupné z: https://www.npu.cz/portal/npu-a-pamatkova-pece/pamatky-a-pamatkova-pece/pamatkovy-fond/pamatky-s-mezinarodnim-statusem/OUV/VYJIMECNA%20SVETOVA%20HODNOTA_LVA.pdf; vyhledáno 30. 5. 2022.

2 Jedná se o Hornickou kulturní krajinu Háj – Kovářská – Mědník, Hornickou kulturní krajinu Jáchymov, Hornickou kulturní krajinu Abertamy – Horní Blatná – Boží Dar nebo Hornickou kulturní krajinu Krupka.

3 Analogie pro tento typ chráněné krajiny lze najít v zahradě, na Seznamu památek světového dědictví jsou zapsány např. viniční krajiny v Champagni, Piemontu a Burgundsku, ze vzdálenějších oblastí je možné uvést chráněnou krajinu rýžových teras v čínské Honghe Hani nebo tabákové plantáže v kubánském údolí Viñales.

1

2

3

4

Obr. 1. Pohled na centrální část krajinné památkové zóny, upravo obec Stekník. Foto: Kateřina Neumannová, 2019.

Obr. 2. Severní část krajinné památkové zóny, v pozadí České středohoří. Foto: Lucie Radová, 2019.

Obr. 3. Jižní část krajinné památkové zóny s obcí Trnovany. Foto: Lucie Radová, 2018.

Obr. 4. Koryto Blianky s chmelnicemi. Foto: Lucie Radová, 2018.

a dosud jsou plánovitě, na rozdíl od většiny KPZ však podstatou tohoto plánování nebylo podřízení krajiny estetickým požadavkům, ale naopak, podstatou vždy bylo udržení, v ideálním případě i rozšíření její reprodukční funkce.

Prostorově KPZ zabírá území na soutoku Ohře, Blianky, Radičevské strouhy a Liběšického potoka mezi historickými obcemi Zálužice, Trnovany a Stekník.⁴ Zdejší chmelnice jsou dlouhodobě považovány za jedny z nejlepších u nás, krajina má díky svému reliéfu a vodotečím pro pěstování chmele ideální podmínky.⁵ Nachází se ve srážkovém stínu Krušných hor, pravidelně zaplavovaná údolní niva má velmi kvalitní aluviální půdy a její hřbet, který území obíhá z východu, severovýchodu a severozápadu, ho chrání před povětrností. Sevřená plocha má díky tomu skvělé mikroklima s vyšší vlhkostí. Částečně odtěžený opukový masiv na severozápadě akumuluje teplo a díky tomu zajišťuje teplotně stabilnější prostředí, což bylo důležité zejména v jarním období, kdy hrozí poškození rostlin mrazy. Díky těmto kvalitám bylo území extenzivně využíváno a lidskou činností formováno minimálně od středního eneolitu,⁶ přičemž pěstování chmele je zde četnými písemnými prameny prokázáno minimálně od raného novověku.⁷ Jedná se (prozatím) o jedinou lokalitu, kde je kontinuita pěstování chmele

■ Poznámky

4 Celá KPZ zasahuje do katastrálních území obcí Liběšice, Lišany, Postoloprty, Zálužice a Žatec.

5 K charakteristice chmelařské krajiny viz Lucie Radová, Chmelařská krajina Žatecka ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století, *Zprávy památkové péče* LXXVII, 2017, č. 5, s. 529–534.

6 Archeologické nálezy datují osídlení tohoto prostoru do období řivnáčské kultury, tj. 3000–2700 př. n. l., od té doby jej člověk neopustil. Intenzivní využívání zemědělské půdy v zázemí města Žatce, kam patřily i Trnovany, dokládá Bohumír Roedl průzkumem archivních pramenů, které až do třicetileté války v tomto prostoru ani jednou neinformují o prodeji neobdělávané půdy. Viz Bohumír Roedl, *Žatecká rodina Hošťálků z Javořice*, Žatec 1997, s. 36.

7 K tomuto zejm. Marie Lišková (ed.), *Berní rula 32, Kraj žatecký I. a II. díl*, Praha 1954. Dále Tomáš V. Bílek, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, II. díl, Praha 1883.

5

6

Obr. 5. Chmelnice v centrální části krajinné památkové zóny. Foto: Lucie Radová, 2018.

Obr. 6. Most přes Obří a Blšanku. Foto: Lucie Radová, 2018.

prokázána po tak dlouhou dobu. Tato skutečnost byla důležitá pro definování výjimečné světové hodnoty krajinné památkové zóny,⁸ která je součástí nominace *Žatec a krajina žateckého chmele* na Seznam světového dědictví.

Dnešní bádání již běžně vnímá historickou krajinu jako mnohohrstenatý fenomén, jehož podstatou jsou neustálé změny a jehož starší podobu lze ve větším rozsahu rekonstruovat jen obtížně. I přes tento zjevný posun může pohled na tuto konkrétní krajinnou památkovou zónu působit poněkud rozpačitě, její současná podoba byla totiž zásadním způsobem definována až ve druhé polovině 20. století. A zatímco k architektuře pocházející z tohoto období si již nejen odborná,⁹ ale i laická veřejnost našla vztah, k pozitivnímu hodnocení rozsáhlých monokulturních zemědělských ploch obdělávaných bývalými JZD je hledání cesty mnohem složitější zejména pro ty, kteří památkové hodnoty krajiny vnímají tradičně konzervativním způsobem jako soubor entit, které je možné jasně definovat a analyzovat a se kterými je možné se především emocionálně ztotožnit.¹⁰ Svou roli v tom jistě hrají i dějinné události druhé poloviny 20. století, které toto území bohužel postihly ve všech oblastech – vysídlení Němců z obcí Trnovany a Stekník bylo spojeno s dramatickým úbytkem obyvatelstva, který se nikdy nepodařilo nahradit novými osídlenci,¹¹ znárodnění zcela změnilo vlastnickou strukturu držby půdy a vedlo ke scelení pozemků, které se propsalo do obrazu krajiny. Nové kolektivní hospodaření potlačující individuální zodpovědnost za krajinu negativně ovlivnilo nejen vztah jednotlivce a místa, v němž žije a které obhospodařuje, ale zpřetrhalo i vztahy mezi krajinou,

resp. jejími zemědělsky využívanými plochami a sídly s hospodářskými usedlostmi, které byly v minulosti vždy těsně spojené. Tato vzájemná provázanost byla charakteristickým rysem historických chmelařských krajín a souvisí se specifickým způsobem zpracování chmele, které bylo výrazně časově limitované. Chmelnice proto musely být situované v bezprostřední blízkosti usedlostí, ve kterých se chmel po očištění zpracovával. Důsledkem společenských změn po roce 1948 byl převod většiny pozemků v dnešní KPZ pod správu Výzkumné stanice chmelařské, která se sem přestěhovala z Deštnice¹² a převzala nejen zdejší chmelnice, ale ve Stekníku i velkou část historických objektů uvolněných po odsunu původních obyvatel. Převzetí chmelnic výzkumnou stanicí můžeme, bez ohledu na jiné konsekvence, hodnotit z hlediska zachování kontinuity pěstování chmele pozitivně. Chmelnice se díky tomu staly vzorovými plochami určenými pro pěstování a šlechtění chmele i výzkum pěstebních technologií. S tím od 60. let 20. století souvisela i modernizace všech výrobních zařízení využívaných během česání, sušení, balení a následného skladování chmele. Pro tyto nové technologie nebyly původní historické objekty vhodné, proto pro ně byly v severní a severovýchodní části obce Stekník postaveny nové halové objekty. Ty svým měřítkem, utilitárním architektonickým ztvárněním i umístěním narušily původní historickou strukturu sídla a nakonec i jeho vzhled. K dalším prvkům, které v závěru 20. století nepřiliš citlivě poznamenaly vzhled území KPZ, patří i výstavba mostu v jihozápadní části. Na most byla přesunuta silnice ze Žatce do Loun, která do té doby kopírovala členitý reliéf starší historické cesty. Bylo by jistě snadné odmítnout tyto zásahy jako výrazně degradující všeobecně předpokládanou malebnou podobu „původní“ historické krajiny. Takový postoj by ovšem svědčil o ničem nepodložené idealizaci starší podoby tohoto území i způsobu, jakým s ním

naši předci zacházeli.¹³ Naopak, je-li největší hodnotou tohoto území zachování pěstební kontinuity, je nutné i tyto novodobé, byť z hlediska estetických, historických i památkových kvalit problematické zásahy vnímat jako projev přetrvávající chmelařské tradice a doklad v podstatě přirozených změn v pěstebních a zpracovatelských procesech, ke kterým ve druhé polovině 20. století docházelo. Navíc se nejednalo o „nový“ přístup ke krajině, také první polovina 20. století a zejména druhá polovina století 19. do tohoto prostoru vstoupila dost radikálně, byť její možnosti byly v tomto směru na rozdíl od pozdějších dob technologicky omezené. Např. v letech 1935–1938 vzniklo uprostřed tohoto území v souvislosti s budováním československého opevnění několik

■ Poznámky

8 Věra Kučová – Olga Bukovičová, *Světové dědictví a Česká republika*, Praha 2018, s. 25 an.

9 Rehabilitace pohledu na novodobou zástavbu se již odrazila v řadě metodických publikací NPÚ, k vesnické architektuře lze uvést zejm. Karel Kuča – Věra Kučová, *Metodika identifikace a klasifikace území s urbanistickými hodnotami*, Praha 2015.

10 Vít Jesenský, K teorii památkové hodnoty a hodnocení památek, *Památky západních Čech: studie a zprávy V*, 2015, s. 58–59.

11 Počet obyvatel obce Trnovany klesl z 230 v roce 1930 na 28 v roce 1991, ve Stekníku z 218 v roce 1930 na 20 v roce 1991 (zdroj: Český statistický úřad).

12 Původně se jednalo o Státní pokusnou zemědělskou stanici zřízenou v roce 1925 ministerstvem zemědělství. Od roku 1926 ji vedl Karel Osvald (1899–1948), nejvýznamnější postava českého chmelařství 20. století, který zde zahájil selekci rostlin. Jejím výsledkem byl výběr šesti klonů, které se staly základem světové nejznámější chmelové odrůdy, žateckého poloraného červeňáku.

13 Inspirativní je v tomto směru publikace Eva Chodějovská a kol., *Krajina v rukou barokního člověka: lidé a krajina 16.–18. století na východě Čech*, Josefův 2020.

7

Obr. 7. Řopík v centrální části krajinné památkové zóny. Foto: Lucie Radová, 2018.

Obr. 8. Pohled na obec Stekník. Foto: Lucie Radová, 2019.

8

dodnes existujících pevností (řopíků),¹⁴ krátce před tím byl nahrazen původní, z hlediska svého provedení subtilní dřevěný most přes Ohři a Blšanku novým, mnohem mohutnějším mostem betonovým. Nejradikálněji obraz sídla pozměnila železnice. Odbočka buštěhradské dráhy se zastávkou v Trnovanech byla stavěna v 70. letech 19. století, její trasa kopíruje západní hranici vymezené KPZ. O dopravní spojení se velmi zasazovali sami chmelaři, kterým železnice umožnila nejen snáze odvážet chmel, ale především nárazově dopravovat tisíce sezónních dělníků, kteří zajišťovali sklizeň.¹⁵ Trať na vysokém náspu, kterou dnes vnímáme téměř jako přirozenou součást krajiny, přitom změnila její reliéf a výrazně snížila její prostupnost.¹⁶

Také hustá říční síť, která zásadním způsobem ovlivňovala kvality chmelařské krajiny, vyvolávala řadu umělých zásahů formujících její podobu. Jejich cílem bylo zabránit pravidelným záplavám ploch v bezprostřední blízkosti toků, vysušit trvale podmáčené pozemky a přeměnit je na zemědělsky využitelnou půdu, ideálně určenou pro další rozšíření chmelnic. Tyto zásahy se dnes v krajině projevují pouze v reliktech a terénních útvarech, jejichž datace bez provedení archeologického průzkumu je velmi obtížná. Na základě analogických situací ze sousedních obcí (Tuchořice, Staňkovice) předpokládáme jejich realizaci ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století.¹⁷ Razantnější protipovodňová opatření, s výraznějším vlivem na vizuální stránku území, byla zahájena po zničujících povodních, které zasáhly území kolem toku Blšanky v roce 1862 a s ještě větší intenzitou o deset let později. Během povodní voda zatopila celé území mezi Žatcem, Staňkovicemi, Stekníkem a Trnovany, usmrtila stovky lidí a odnesla prakticky všechny tyče z chmelnic. Způsobila tak nejen místním chmelařům nenahraditelné ztráty.¹⁸ Nejviditelnějším zásahem souvisejícím se snahou meliorovat některé trvale podmáčené čas-

ti území a zároveň během povodní zpomalit rozlévání vody v krajině se stala stavba protipovodňového valu v jihozápadní části údolí pod hřbetem, na kterém leží obec Stekník.¹⁹ Ochranu území před povodní měla následně na starost Zemská komise pro úpravu řek v Království českém. Jen na katastru Žatce, Selibic, Tvršic a Rybňan (obcí ležících při březích Ohře a bezprostředně sousedících s Trnovany a Stekníkem) mělo být na začátku 20. století zregulováno celkem 1786 kilometrů Ohře. Z těchto prací nakonec kvůli nedostatku financí sešlo,²⁰ a řeka si tak v tomto území zachovala svůj přirozeně meandrující charakter.

Odmyslíme-li si všechny výše uvedené prvky a novější zásahy,²¹ uvidíme krajinu památkové zóny v podobě, v jaké ji na počátku 40. let 19. století zachytila mapa stabilního katastru. Stejně jako v současnosti jí dominovaly monokulturní plochy chmelnic. Jejich struktura ovšem byla drobnější, menší pole oddělovaly místní obslužné komunikace; také jejich síť byla hustší, než je tomu v současnosti. Větší rozlohu než nyní měly v tomto období louky. Přímo ve chmelnicích (mimo intravilán obcí) se pak nacházely stavby drobnějšího měřítká, o kterých se domníváme, že sloužily pro uschování nářadí a jako úkryt před nepřízní počasí pro pracující dělníky.²² Určujícím prvkem krajinné struktury byla i v tomto období procházející linie řek, které v průběhu roku postupně zcela překryly výrazné zelené plochy chmelnic.²³ Co se

■ Poznámky

14 Dvě se nacházejí v jádru KPZ, třetí je součástí zámeckého parku.

15 Informace o řádově tisících osob směřujících během sklizně do chmelařských lokalit odpovídá dobovým tiskovým zprávám (např. v Kněževsi na největších statcích zajišťovalo sklizeň až 100 zemědělských dělníků) i oficiálním úředním údajům (v r. 1910 migrovalo za česáním chmele 41 637 osob, nejsou mezi nimi započítáni přichodzí ze saské strany Krušných hor; údaj z: *Zprávy Zemského statistického úřadu království Českého*, svazek XXIV, sešit 1, Stěhování obyvatelstva království Českého dle dat o rodišti a pobytu jeho, zjištěných při sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910 a saisonní vystěhovalectví z obcí krá-

lovství Českého dle šetření z r. 1913, s. 52). S podobnými počty pracuje i současná literatura, viz Petr Holodňák – Ivana Ebelová – Jan Beránek (edd.), *Žatec*, Praha 2004, s. 441. Dráhy v době sklizně dokonce do obcí vypravovaly zvláštní vlaky a česáčům poskytovaly slevy na jízdném.

16 Negativní vliv trati na obraz krajiny byl vnímán už krátce po ukončení stavby, konstatování „*Dráha buštěhradská ráj ten zničila*“ si v souvislosti s tratí v Trnovanech neodpustil autor článku, který se jinak věnoval zcela jinému tématu. Viz Slovanská slova v němčině, *Světovzor* XI, 1877, č. 14, 6. 4., s. 164.

17 Srov. Josef Krivka, Vývoj chmelařství na polepských Blatech, *Litoměřicko*, 1969, č. 6, s. 17–35.

18 Tyče, které až do počátku 20. století sloužily jako opora pro chmelové rostliny, představovaly při zřizování chmelnic největší finanční náklad. Kromě vysoké ceny byla ve výrazně odlesněném Žatecku problémem i jejich faktická nedostupnost. Tyče se proto musely dovážet ze vzdálenějších částí Čech, např. ze Šumavy nebo z Orlických hor.

19 Podle povinných císařských otisků stabilního katastru je v roce 1843 toto území využíváno jako (nivní) louka, v současné době již většinu ploch zabírají chmelnice.

20 *Čech* XXXIV, 1909, č. 333, 3. 12., s. 8.

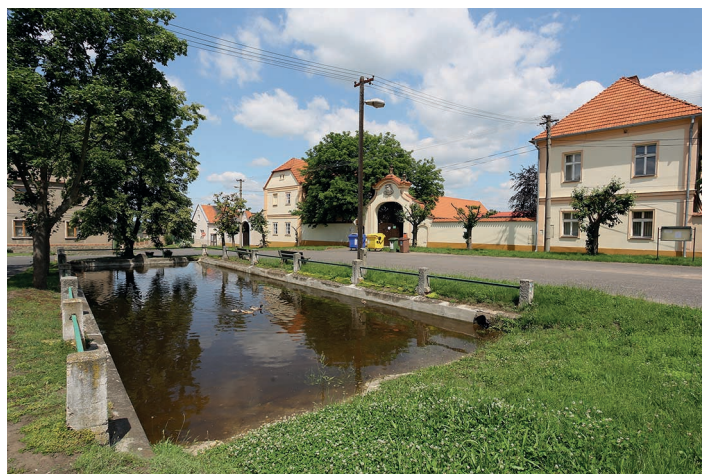
21 Kromě faktických zásahů do krajiny můžeme analogie mezi druhou polovinou 20. století a druhou polovinou století 19. a počátkem století 20. najít i ve společenské a hospodářské rovině – do majetkové držby v roce 1919 masivně zasáhla první pozemková reforma, ještě vážnější důsledky mělo odstoupení této části pohraničí v rámci mnichovské dohody spojené s následným uvalováním nucených správ na hospodářství vlastněná Čechy a Židy. Největší vliv na české chmelařství však mělo vydání robotního patentu v roce 1848. Sedláci zbavení robotních povinností získali více času, který mohli věnovat péči o chmelnice, náročné na zajištění pravidelné lidské práce, a to nejen v době vegetačního růstu, ale také při samotné sklizni. Díky tomu došlo v následujících desetiletích k masivnímu růstu celého chmelařského odvětví.

22 Analogii můžeme vidět v tzv. viničních búdách; tuto teorii může podpořit fakt, že vinařství až do třicetileté války na Žatecku dominovalo nad chmelařstvím. Viz Bohumír Roedl, Vinohradnictví v Žatci do začátku třicetileté války, *Časopis společnosti přátel starožitností* CXVI, 2008, č. 1, s. 29–38. Vinaři a chmelaři měli ve městě dokonce společný cech.

23 Praktickou analýzu historického vývoje krajiny a jejích struktur provedla ve svém projektu Klára Bohuslavová, *Žatecká chmelařská krajina v okolí zámku Stekník* (diplomová práce), FA ČVUT, Praha 2020, dostupné zde: https://www.fa.cvut.cz/galerie/diplomove-prace/2020-1-klara-zatecka-chmelarska-krajina-v-okoli-zamku-steknik-85274/f5-dp-2020-bohuslavova-klara-priloha-portfolio-_bohuslavova.pdf, vyhledáno 15. 4. 2022. Pro formální analýzu struktury této krajinné památkové zóny se vzhledem k jejímu charakteru jeví jako ideální systém plocha (chmelnice) – linie (řeky, komunikace) – bod (jednotlivé sušárny, zámek) tak, jak je nastíněn v publikaci *Krajina jako dílo*. František Svoboda et al., *Krajina jako dílo: barokní krajinou od Mikulova po Znojmo*, Brno 2016, s. 8 an.

9

10

Obr. 9. Pohled na zámek ve Stekníku, nahoře s novodobou zástavbou obce. Foto: Kateřina Neumannová, 2019.

Obr. 10. Stekník, zástavba podél severní strany návsi. Foto: Kateřina Neumannová, 2020.

ovšem neměnilo ani v průběhu zemědělského roku, ani v průběhu posledních tří staletí, byla dominantní role zámku Stekník tyčícího se na terasách vysoko nad říčními nivami i nad jejich chmelnicemi, který krajinu vizuálně ovládal.

Ve 40. letech 19. století naše schopnost komplexně rozkrývat a interpretovat starší podobu chmelařské krajiny pod Stekníkem končí. Je samozřejmě možné se věnovat dílčím výzkumům krajinných reliktů, poznání doplňovat o výstupy z archeologických výzkumů nebo se obrátit k písemným a ikonografickým pramenům;²⁴ i při využití všech těchto metod bude ovšem výsledný obraz krajiny hypotetický a roztržštěný. Jediným určujícím rysem, který definuje podstatu chmelařské krajiny v jakémkoliv historickém období, je rychlost, s jakou se její podoba proměňuje. Chmel je jednou z nejrychleji rostoucích rostlin na světě, v hlavním vegetačním období se proto podoba krajiny měnila a dosud mění prakticky v řádu hodin. Je to navíc rostlina, která pro svůj růst potřebuje oporu, ať už se v dřívějším období (do závěru 19. století) jednalo o tyče, nebo jako v současnosti o drátěnou konstrukce. I tyto prvky vstupují do krajiny, kterou člení a rytmičují – vizuální dynamika chmelařské krajiny tak není srovnatelná s žádnou jinou zemědělskou krajinou.

Zatímco zemědělská část krajinné památkové zóny byla značně proměnlivá, její sídelní součásti, vesnice Stekník a Trnovany, vykazovaly až do poloviny 20. století značnou stabilitu. Stekník, situovaný na vyvýšeném terénu nad soutokem Ohře a Blšanky, je v písemných pramenech poprvé zmiňován v roce 1389, existenci tvrze, stojící na místě dnešního zámku, dokládá kupní smlouva Jiřího Kaplíře ze Sulevic

k roku 1589.²⁵ Tvrz byla mezi lety 1760–1767 přestavěna nobilitovanou žateckou rodinou Kulhánků z Klaudensteina na barokní zámek.²⁶ Zámek s terasovitou zahradou je situován mimo jádro obce východním směrem, ještě východněji od něj stojí mohutná barokní zámecká sýpka. Usedlosti obklopují náves obdélníkového tvaru, jsou přízemní nebo patrové, štítovými průčelími směřující do veřejného prostoru. Jejich architektura je zděná, omítaná a má konzervativní a velmi umírněný klasicizující výraz, který je až uniformní – důvodem je výstavba prakticky kompletní vsi v jedné stavební etapě po požáru, který Stekník zachvátil v roce 1874.²⁷ Náročněji jsou provedené pouze některé vstupní brány, zdobené ve vrcholech segmentových záklenků vstupů chmelovými šiškami (např. brána u č. p. 15 nebo č. p. 27) a výjimkou je reprezentativní brána usedlosti č. p. 9 (sídla velkostatku) se segmentovým štítovým nástavcem, na kterém je socha sv. Vavřince, patrona chmelařů.²⁸ Zástavba je oproti jiným chmelařským obcím charakteristická relativně malým objemem obytných částí a ještě na mapách stabilního katastru je poměrně nesouvislá. Hospodářské objekty zahušťují dvorní partie až v souvislosti s chmelovou horečkou ve třetí třetině 19. století a na počátku století 20.²⁹ Do vnitřních parcel, uzavřených stodolami, jsou kolmo k nim a rovnoběžně s obytnými objekty vestavovány stodoly a chlévy. Jejich půdy sloužily pro sušení chmele – pro snazší manipulaci s chmelem jsou krovy konstrukčně řešené jako stojaté stolice, v podkroví nechybí detaily související se sušením, jakými jsou počítací nápisy nebo shozové otvory. Využití podkroví se promítá i do vnějšího vzhledu staveb; sedlové střechy chmelových půd disponují řadou provětrávacích vikýřů (buď typu volského oka, nebo vikýřů průběžných), součástí střešních rovin jsou nakládací otvory pro naskladnění chmele do podkroví, půdní nadezdívky jsou prolomené obdélními okénky uzavíratelnými

žaluziemi nebo plnými okenicemi, které v návaznosti na klimatické podmínky zabráňovaly v průběhu sušení chmele průniku slunečního světla nebo vlhkosti do podkroví. Moderní sušárny chmele jsou do usedlostí vestavovány zpravidla jako poslední³⁰ (ve 20. nebo 30. le-

■ Poznámky

24 Z ikonografických pramenů dnes existuje poměrně rozsáhlý soubor fotografií zámku Stekník, které částečně zachycují i okolní krajinu. Méně dokumentovaná byla vnitřní zástavba obou obcí. Velká část písemných archivních pramenů byla ztracena po 2. světové válce. Zajímavé informace by tak mohl poskytnout pouze soustavný výzkum pramenů vztahujících se k jednotlivým usedlostem, což prokázala archivní rešerše vypracovaná Mgr. Eliškou Novou pro stavebněhistorický průzkum usedlosti č. p. 22 ve Stekníku.

25 August Sedláček – Roman Havelka – Karel Liebscher, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, Díl 14, Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1998, s. 407.

26 Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík, *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2015, s. 578.

27 Karl Tutte, *Der politische Bezirk Saaz. Eine Heimatkunde*, Saaz 1904, s. 692.

28 Nezpochybnitelná urbanistická a architektonická kvalita historické zástavby obce, která je pouze na severu a severovýchodě narušena novodobými objekty, zde již v roce 1995 vedla k vyhlášení vesnické památkové zóny.

29 Masivní rozvoj chmelařství v tomto období dokládá zejména zvyšující se rozloha chmelnic. Zatímco stabilní katastr ve 40. letech 19. století eviduje v obci 22 hektarů chmelnic, v roce 1902 jich jen zdejší velkostatek obhospodařuje 43 hektarů. Ignatz Tittl, *Schematismus a statistika statků velkých a rustikálních v království Českém*, Praha 1902, s. 161–162.

30 Zdaleka ne všechny usedlosti v obci disponují novodobou sušárnou chmele – v polovině 19. století začal majitel zámku, Karl Korb z Weidenheimu, aktivně vykupovat místní usedlosti. Pozemky, které k nim náležely, se staly součástí velkostatku, na statcích byli ubytováni zaměstnanci zámku. Jejich hospodářské zázemí tudíž přestalo sloužit

11

12

13

14

Obr. 11. Stekník, zástavba v jihozápadní části návsi. Foto: Kateřina Neumannová, 2020.

Obr. 12. Stekník, brána usedlosti č. p. 15. Foto: Lucie Radová, 2021.

Obr. 13. Trnovany, sušárna v usedlosti č. p. 9. Foto: Lucie Radová, 2021.

Obr. 14. Trnovany, sušárna v usedlosti č. p. 8. Foto: Lucie Radová, 2021.

tech 20. století) a z požárních důvodů do pozice nejvzdálenějších od obytného domu. Technologicky se jedná o hvozdové sušárny chmele s topeništi v přízemí a třemi úrovněmi sklopných lísek. Jejich věžovitá hmota často převyšuje okolní zástavbu, typickým vnějším znakem těchto sušáren jsou výparníky pro odvod teplého vzduchu usazené ve hřebeni sedlových střech přímo nad hvozdy (např. sušárna usedlosti č. p. 23 nebo 44). Kapacitně největší sušárna byla přistavěna k barokní zámecké sýpce, monumentální stavbě s jedenáctiosým průčelím, mezi lety 1900–1907.³¹ Sušárna byla osazena technologií patentu Linhart, ze které se dochovala dvojice litinových kotlů, systém rour pro rozvod teplého vzduchu v hvozdu a lísky osazené v systému 2–1 (dvě úrovně lísek sklopných a v jedné úrovni lísky výklopné) s ovládacím mechanismem. V sušárně jsou dále dochovány další detaily, které souvisí se

sušením chmele, např. systém vodicích stropních drátů pro manipulaci s výklopnými lískami, žokovací otvory v podlahách, kovové protipožární dveře nebo vrátek.

V kontrastu s malebně působící zástavbou Stekníku, zdůrazněnou jeho dominantním posazením na ostrožně nad říčním údolím, je původně srovnatelně kvalitní zástavba Trnovan, ležících v jihozápadní části krajinné památkové zóny, prakticky torzální a ve své současné podobě zdánlivě nehodnotná. Negativa, která s sebou přináší celková zanedbanost historického stavebního fondu obce a narušenost její původní urbanistické struktury, vyváží existence dvou solitérních sušáren, které patří k architektonicky a technologicky nejcennějším na našem území. Obě se díky svému umístění ve volné krajině, v níž jsou součástí řady dálkových pohledů, staly ikonickými stavbami dokonale reprezentujícími tento specifický typ historické architektury. Na rovinatém pozemku těsně před soutokem Blšanky a Ohře, mimo centrum vesnice, stojí rozsáhlý hospodářský areál č. p. 9. V 19. století patřil rodině Schöfflových, ve své době největším producentům chmele v Čechách a největším vlastníkům chmelnic na Žatecku. Sušárna s typickou hradbou čtyř hvozdu proložených třemi komíny vznikala postupně přestavbou staršího dvora na počátku 20. sto-

letí. Technologie sušárny je dodnes dochovaná – hvozdy v zadním traktu sušárny jsou osazeny technologií Linhart se čtyřmi kotli, žebrovými radiátory a navazujícím systémem plechových rour. Sklopné lísky s tradičním pákovým ovládním jsou ve dvou výškových úrovních, výklopné lísky jsou v úrovni podlah obslužného patra. Areál Hassmannovy sušárny č. p. 8 na první pohled zaujme svým vnějším vzhledem – architektonické prvky bohatého neogotického členění jsou z pohledových cihel, ostatní plochy, vyzdívané z místní opuky, jsou omítané, kombinovány jsou přitom omítky hladké a hrubé struktury. Samotná sušárna vznikla v prvním desetiletí 20. století přestavbou staršího hospodářského objektu. Má typickou vnitřní konstrukci vestavěných dřevěných pater. Technologie sušárny byla osazena při severním průčelí, komíny a výparníky jsou umně maskovány

■ Poznámky

svému účelu a nebylo dále rozvíjeno a modernizováno. Miroslav Nový – Eliška Nová, *Stekník (okr. LN, Ústecký kraj), Usedlost č. p. 22. Standardní stavebněhistorický průzkum, říjen 2020–duben 2021*, s. 6.

³¹ Přístavba hvozdové sušárny byla provedena v době, kdy zámek vlastnil Leopold z Hennetu, velký zemědělský inovátor a pozdější rakouský ministr zemědělství.

Obr. 15. Stekník na císařských povinných otiscích stabilního katastru, 1843. ÚAZK, sig. B2/a/6C.

Obr. 16. Trnovany na císařských povinných otiscích stabilního katastru, 1843. ÚAZK, sig. B2/a/6C.

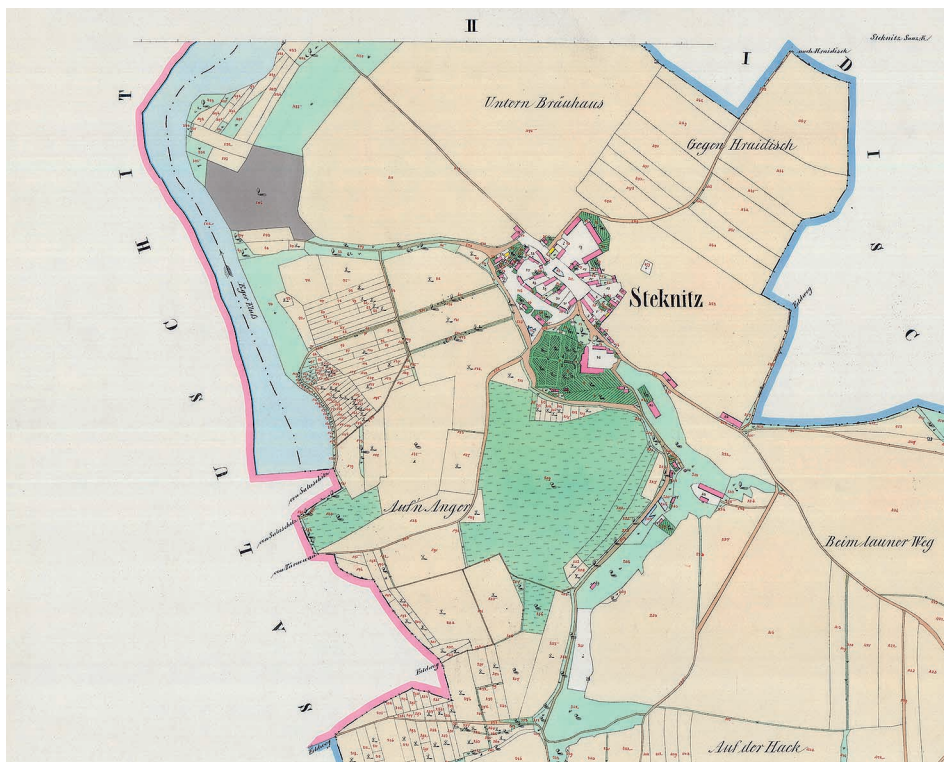
jako věžičky, které tomuto průčelí dominují. Z technologického vybavení není dochováno téměř nic, ve hvozdech zůstaly pouze rámy pro lísky a jejich pákové ovládání.³² Existence obou výjimečných sušáren byla jedním z důvodů, proč se i zastavěná část Trnovan stala součástí krajinné památkové zóny. Zohledněna byla také bezprostřední návaznost vesnice na krajinu s chmelnicemi a existence železničního nádraží, které je důležitou součástí „cesty chmele“ krajinou.³³ Právě dokumentování celého procesu pěstování a zpracování chmele je předmětem upravené nominační dokumentace statku pro zápis na Seznam světového dědictví. Cílem bylo postihnout vše od vypěstování rostliny na chmelnicích přes její sklizeň, následné zpracování ve venkovských sušárnách, certifikaci v žateckých známkovnách, skladování v městských skladech u překupníků až po distribuci ke koncovým zákazníkům. Původní dokumentace, která počítala pouze s nominací městské komponenty (památkové zóny a památkové rezervace), proto musela být rozpracována a rozšířena. Území mezi Stekníkem a Trnovany mělo, jak ukázal výše uvedený text, pro tento účel nejlepší předpoklady, ve smyslu památkového zákona vykazovalo *významné památkové hodnoty*, které byly předpokladem pro jeho prohlášení krajinnou památkovou zónou. Zároveň jsme přesvědčeni, že tento typ krajiny je unikátní i ve světovém měřítku a splňuje parametry pro zapsání krajinné památkové zóny Žatecká chmelařská krajina společně s územím městské památkové zóny a městské památkové rezervace v Žatci³⁴ na Seznam světového dědictví. Toto přesvědčení se odrazilo ve formulaci syntézy Návrhu prohlášení výjimečné světové hodnoty statku, který je v nominační

■ Poznámky

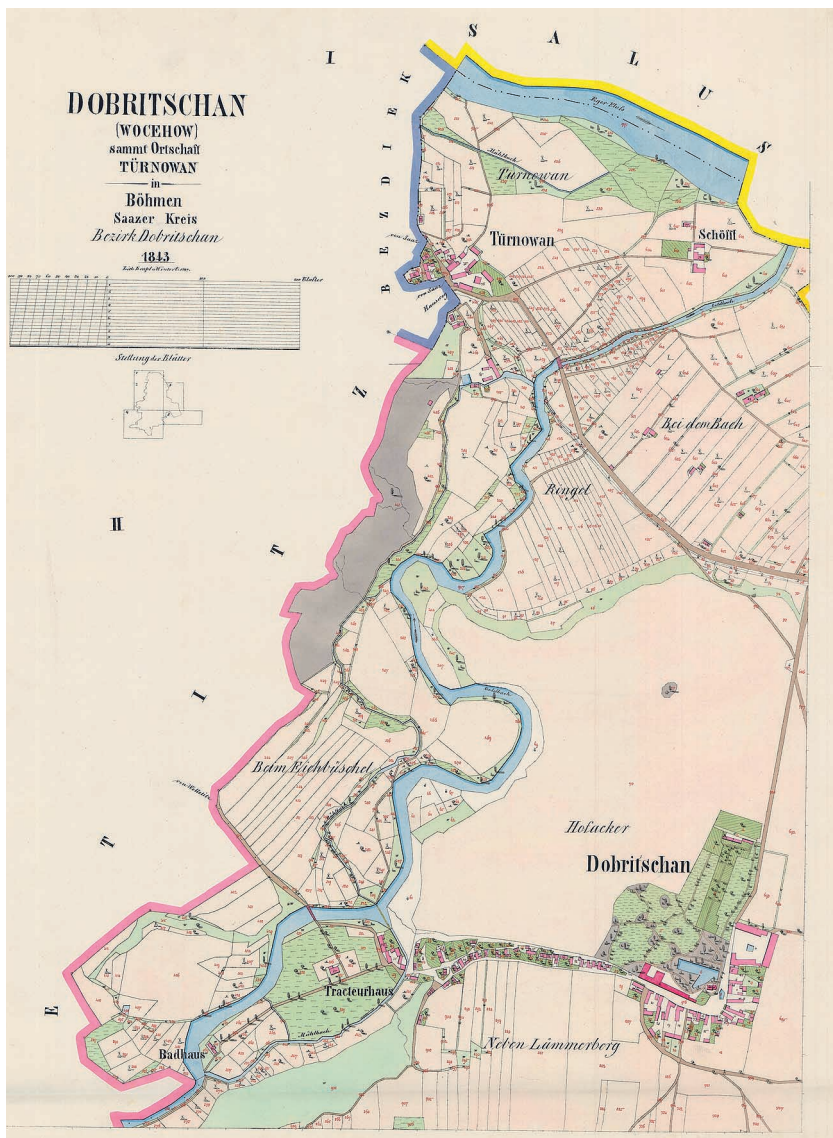
32 V letech 2016–2020 byl v českých chmelařských oblastech (Žatecko, Ústěcko a Tršicko) realizován plošný průzkum chmelařských staveb (projekt NAKI „Dokumentace historických staveb sloužících pro zpracování chmele“; DG15P0B021), během nějž byly vytipovány hodnotné stavby, které byly následně navrženy k prohlášení za kulturní památku. V letech 2021 a 2022 tak vedle vyhlášení KPZ došlo také k prohlášení řady nemovitých kulturních památek, kromě sušárny č. p. 8 v Trnovanech se jedná např. o usedlosti č. p. 19, č. p. 22 a č. p. 23 ve Stekníku.

33 Tuto cestu chmele se snaží postihnout nominační dokumentace, která byla rozšířena na doporučení ICOMOS.

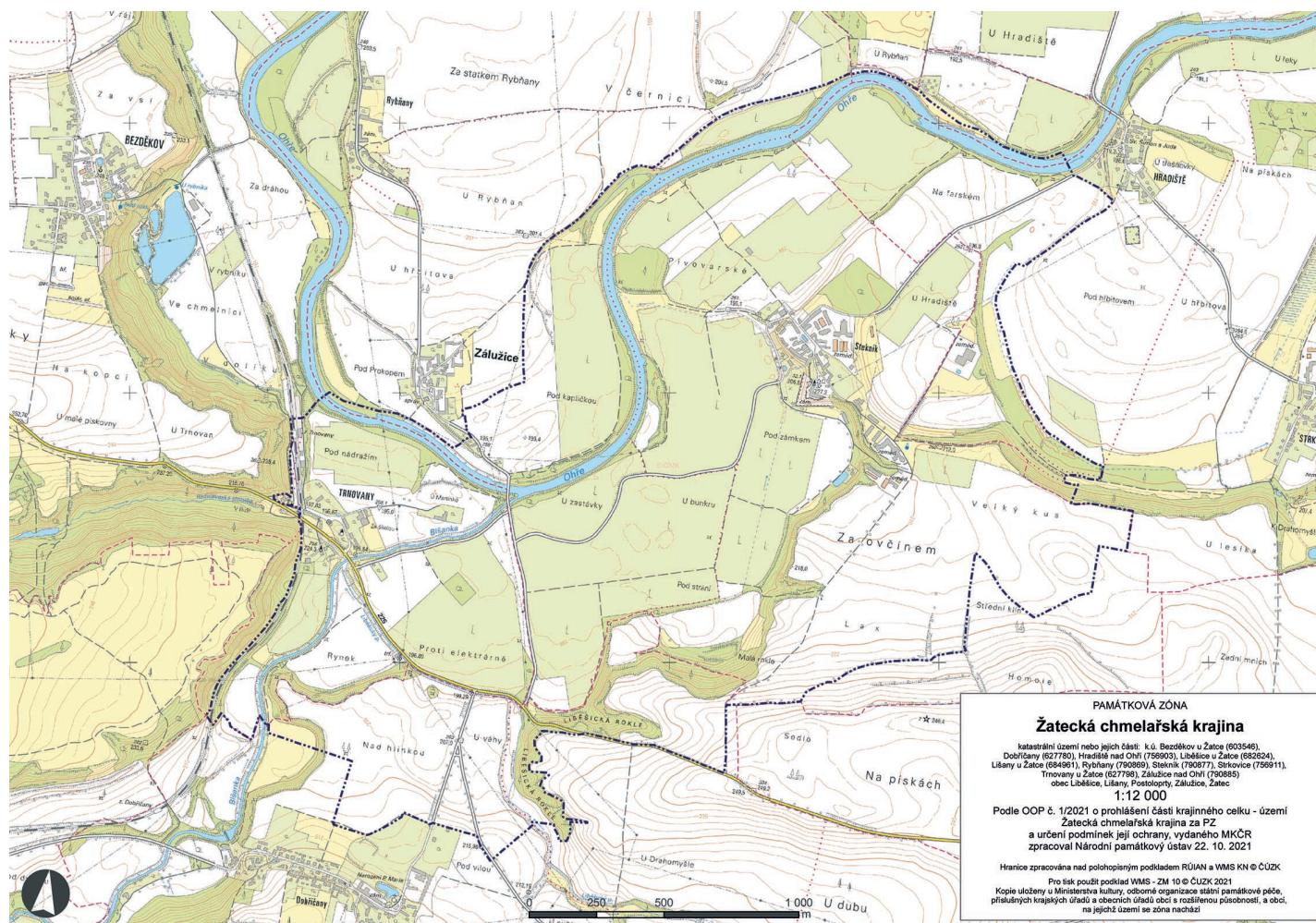
34 V obou památkově chráněných územích na katastru

15

16

17

Obr. 17. Územní rozsah krajinné památkové zóny. Zpracoval: NPÚ, 2021.

dokumentaci definován následujícím způsobem: „Nominovaný statek Žatec a krajina žateckého chmele reprezentuje významnou lokalitu, kde se odehrává zcela unikátní příběh kontinuálního vývoje pěstování, zpracování a světového obchodu s „kořením piva“, tedy zemědělskou komoditou, jež nese botanický název chmel otáčivý (lat. *Humulus lupulus* L.), a které je základem vaření piva po celém světě. Tato kulturní krajina podává výmluvné svědectví o pokračující více než 700 let trvající tradici produkce soustředěné kolem nejménějšího aromatického žateckého chmele. Tato místní odrůda se zrodila kombinací mimořádně vhodných klimatických a přírodních podmínek, s dovednostmi a znalostmi jeho zpracovatelů předáváných po staletí z generace na generaci a udržující přední postavení chmele v oblasti dodnes. To utvářelo specifickou organicky se vyvíjející krajinu i její stavební chmelařské dědictví a pomohlo v tomto regionu udržet přední postavení žateckého chmele až do současnosti. ... Nominovaná krajina obsahuje jedinečné atributy,

jež všechny přímo souvisí s pěstováním a zpracováním chmele. Postupné změny ve způsobu obhospodařování chmelnic a technologické pokroky při následném zpracování plodiny, ke kterým v průběhu několika staletí docházelo, měly – a dosud mají – svůj odraz v její podobě. Tento vývoj ovlivnil jak vzhled chmelařské krajiny, tak podobu jednotlivých staveb hospodářských usedlostí, vesnic, i samotného města Žatec, kde se projevil v jeho historickém centru i v navazující chmelařské průmyslové zóně Pražského předměstí. Tato krajina se specifickými objekty vázícími se na jeho produkci demonstruje úzké propojení mezi venkovskou produkční krajinou a jejím urbánním zázemím, které se v takovém měřítku nedochovalo nikde jinde než právě jen v nominovaném statku.“³⁵ Proces hodnocení nominační dokumentace probíhá v letošním roce.

Žatecká chmelařská krajina neomračuje velkorysími kompozicemi, rafinovanými průhledy ani stylizací záměrných dominant. Ty jsou v ní sice přítomny, nejsou ovšem uměle vytvářeny, ale vznikají téměř „mimoděk“. V dosavadním segmentu českých krajinných památkových zón představuje zcela jiný typ chráněného úze-

mí. Typ, v němž pouze zdánlivě převažují produkční hodnoty nad estetickými kvalitami. Bez ohledu na úspěch nominačního procesu bude v budoucnu hlavním úkolem památkové péče vymezit pro její správu takové mantinely, díky kterým bude zachována rovnováha mezi její ochranou a udržením její produkční role.

Mgr. Lucie RADOVÁ
 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem
 radova.lucie@npu.cz

■ Poznámky

Žatce jsou dochovány desítky staveb souvisejících s historickými způsoby zpracování chmele. Kromě typických skladů, sušáren nebo sirných komor s charakteristickými komíny se jedná např. o vily místních chmelařů nebo chmelové pudy nad měšťanskými domy, které reprezentují starší, předindustriální způsob sušení a skladování.

³⁵ Žatec a krajina žateckého chmele. Text nominační dokumentace na Seznam světového dědictví, Žatec 2021, s. 15.